

Fariza Eldar qızı ŞAHBAZOVA

Azərbaycan İqtisadiyyat Universiteti, filologiya üzrə fəlsəfə fəkuru, dosent

E-mail: fariza20@gmail.com

İNGİLİS DİLİNİN VƏ VARIANTLARININ DÜNYA DİLLƏRİ SİSTEMİNDƏ YERİ

Xülasə

Məqalə ingilis dilinin və onun milli və regional variantlarının dünya dilləri sistemində tutduğu mövqeyin elmi təhlilinə həsr olunmuşdur. Qloballaşma şəraitində ingilis dili beynəlxalq ünsiyyətin əsas vasitəsi kimi çıxış edir və bir çox sahələrdə – elm, təhsil, diplomatiya, iqtisadiyyat və mədəniyyət sahələrində aparıcı rol oynayır. Tarixi, siyasi və sosial amillərin təsiri nəticəsində ingilis dili yalnız bir milli dil kimi deyil, çoxvariantlı qlobal dil kimi formalaşmışdır. Tədqiqatda ingilis dilinin yayılma arealı, funksional imkanları və dünya dilləri sistemində statusu nəzərdən keçirilmişdir. Xüsusi diqqət ingilis dilinin əsas variantlarına – Britaniya, Amerika, Kanada, Avstraliya və digər variantlara yönəldilmiş, onların dilin ümumi strukturuna və qlobal funksiyasına təsiri araşdırılmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, bu variantlar fonetik və leksik xüsusiyyətlərinə görə fərqlənsə də, vahid kommunikativ sistem daxilində qarşılıqlı anlaşmanı təmin edir.

Açar sözlər: ingilis dili, dil variantları, dünya dilləri sistemi, qloballaşma, beynəlxalq ünsiyyət.

UOT: 811.111; 81'27

JEL: Z13

DOI: <https://doi.org/10.54414/CAOU5822>

Giriş

Müasir dövrdə dünya dilləri sistemi qloballaşma, beynəlxalq inteqrasiya və texnoloji inkişaf şəraitində dinamik şəkildə dəyişməkdədir. Bu prosesdə ingilis dili xüsusi yer tutur və beynəlxalq ünsiyyətin əsas vasitələrindən biri kimi çıxış edir. İngilis dilinin dünya miqyasında yayılması onun yalnız bir milli dil çərçivəsində deyil, çoxvariantlı və çoxfunksiyalı qlobal dil kimi formalaşmasına səbəb olmuşdur.

Tarixi baxımdan Britaniya imperiyasının genişlənməsi nəticəsində ingilis dili müxtəlif qitələrdə yayılmış, sonrakı mərhələdə isə siyasi, iqtisadi, elmi və mədəni amillərin təsiri altında qlobal status qazanmışdır. Bu proses ingilis dilinin müxtəlif milli və regional variantlarının – britaniya, amerikan, kanada, avstraliya, hind və digər variantların formalaşmasına zəmin yaratmışdır. Sözügedən variantlar fonetik, leksik və qismən qrammatik xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənsə də, vahid dil sistemi daxilində qarşılıqlı anlaşmanı təmin edir. Məhz bu baxımdan ingilis dilinin və onun variantlarının dünya

dilləri sistemində mövqeyinin araşdırılması həm ümumi dilçilik, həm də sosiolinqvistika üçün mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir. Bu tədqiqat ingilis dilinin qlobal statusunu, onun variantlaşma xüsusiyyətlərini və dünya dilləri sistemində tutduğu aparıcı mövqeyi kompleks şəkildə təhlil etməyi qarşıya məqsəd qoyur.

Beləliklə, ingilis dilinin regional və sosial variasiyalarının öyrənilməsi ötən əsrin görkəmli dilçilərinin fəaliyyətində mühüm istiqamət olmuş, bu gün də aktuallığını qoruyub saxlamışdır. İngilis dili dünyada ən geniş yayılmış dillərdən biridir və müxtəlif ölkə və regionlarda əsas ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunur. Bu isə dünyanın müxtəlif yerlərindən olan kommunikasiya subyektləri arasında səmərəli ünsiyyət və qarşılıqlı anlaşma üçün variasiyaların öyrənilməsini son dərəcə vacib edir.

Əsas hissə

İngilis dili yerli mədəniyyət və ənənələrə uyğunlaşaraq unikal regional və sosial dialekt-

lərin formalaşmasına səbəb olur. Bu variasiyaların anlaşılması ingilisdilli ölkələrin mədəniyyətinə və tarixinə daha dərinə nüfuz etməyə, həmçinin mədəni müxtəlifliyin daha yaxşı dərk edilməsinə və ona hörmətlə yanaşılmasına imkan yaradır [4, s.102].

Müasir dünyada beynəlxalq əməkdaşlıq və informasiya mübadiləsinin əsas rol oynadığı bir şəraitdə ingilis dilinin regional və sosial variasiyalarının xüsusiyyətlərini anlamaq uğurlu mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın zəruri şərtinə çevrilir. Bu, xüsusilə tələbələr, müəllimlər, tərcüməçilər və beynəlxalq münasibətlər sahəsində çalışan mütəxəssislər üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Texnologiyaların inkişafı və medianın qloballaşması ilə ingilis dilinin subvariantları İnternetdə, sosial şəbəkələrdə və kütləvi informasiya vasitələrində getdikcə daha çox nəzərə çarpır. Bu subvariantların anlaşılması informasiya məkanında daha düzgün istiqamətlənməyə və dünyanın müxtəlif regionlarından olan insanlarla səmərəli qarşılıqlı əlaqə qurmağa kömək edir. Beləliklə, ingilis dilinin regional və sosial variasiyalarının öyrənilməsi həm akademik tədqiqatlar üçün, həm də gündəlik həyat və peşə fəaliyyəti üçün aktualdır ki, bu da mövzuya dair çoxsaylı tədqiqatlarla təsdiqlənir.

İngilis dili bir-birindən nisbətən müstəqil olan bir neçə dövlətdə yayılmışdır və bu cəmiyyətlər həmin dil birliyinin əsası kimi çıxış edən dil üçün öz normalarını formalaşdırırlar. Buna misal olaraq Böyük Britaniya, ABŞ, Avstraliya, Yeni Zelandiya və ingilis dilinin əsas ünsiyyət vasitəsi olduğu digər ölkələri göstərmək olar. Bu ölkələrin hər birində tələffüz, qrammatika və leksika sahəsində özünəməxsus xüsusiyyətlər formalaşmışdır ki, bunlar həmin ölkələrdəki ingilis dilini onun digər növlərindən fərqləndirir. İngilis dilinin bu müxtəlifliyi onun istifadə olunduğu müxtəlif mədəni və sosial kontekstlərə uyğunlaşma qabiliyyətini əks etdirir. Bu, eyni zamanda, ingilis dilinin qlobal ünsiyyət vasitəsi kimi mürəkkəbliyini və çoxşaxəlilyini vurğulayır. Buradan çıxış edərək dil variasiyasına tərif vermək mümkündür.

Bu variasiyalılıq eyni dil daxilində müxtəlif funksional üslubların mövcudluğu ilə

özünü göstərir. Dil müxtəlif funksiyaları yerinə yetirmək üçün istifadə oluna bilər. Məsələn, elmi məqalədə elmi üslubdan, qeyri-rəsmi ünsiyyətdə isə danışmaq üslubundan istifadə edilir. Dil danışanların fərdi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq fərqlənə bilər. Məsələn, bəzi insanlar digərlərinə nisbətən daha çox slenq və ya jarqondan istifadə edə bilərlər. Dil mədəniyyətlə sıx bağlı olduğundan mədəni dəyərləri, ənənələri və adətləri əks etdirir. Məsələn, bəzi dillərdə mədəni hadisələri ifadə etmək üçün xüsusi sözlər və ya ifadələr mövcuddur. Müasir dilçilikdə ingilis dilinin aşağıdakı iri dil variantları (həmçinin “milli variantlar” kimi tanınır) regional variasiyalar kimi fərqləndirilir: ingilis dilinin britaniya variantı (paralel olaraq şotland ingiliscəsi və hiberno-ingilis dili mövcuddur); ingilis dilinin amerika variantı; ingilis dilinin avstraliya variantı; ingilis dilinin yeni zelandiyalı variantı; ingilis dilinin Kanada variantı; ingilis dilinin hind variantı; ingilis dilinin cənubi Afrika variantı. Daha sonra bu variantların hər birinin əsas xüsusiyyətləri nəzərdən keçiriləcəkdir.

İngilis dilinin britaniya variantı Böyük Britaniya əhalisinin danışdığı bütün dialekt və aksentlərin məcmusunu əhatə edən geniş anlayışdır. Bu variasiyalar bir-birindən xeyli fərqlənə bilər, çünki onlar müvafiq regionların tarixi, sosial və coğrafi xüsusiyyətlərini əks etdirir. Britaniya ingiliscəsinin əsas dialekt qrupları: *ingilis dialektləri* — İngiltərədə istifadə olunur və cənub ingiliscəsi, mərkəzi və şimal dialektləri kimi yarımqrupları əhatə edir; *uells dialektləri* — Uelsdə istifadə olunur və tələffüz xüsusiyyətləri və leksika ilə seçilir; *şotland dialektləri* — standart britaniya ingiliscəsindən tələffüz, leksika və qrammatika baxımından fərqlənən şotland ingiliscəsini əhatə edir. İngiltərədə ingilis dilinin standart variantı çox vaxt britaniya normativ tələffüzü ilə (ing. Received Pronunciation) əlaqələndirilir və digər regional və sosial ingilis dili variantlarının fərqlərinin müqayisəli təhlilində etalon kimi istifadə olunur [1, s.30].

Xüsusi diqqətə layiq olan variantlardan biri şotland ingiliscəsidir. Bu, Şotlandiyada danışılan ingilis dili variantıdır. Onun standart

britaniya ingiliscəsindən ciddi şəkildə fərqlənən müxtəlif dialektləri mövcuddur.

Şotland ingiliscəsi XVII əsrdən sonra Scots və britaniya ingiliscəsi əsasında formalaşmağa başlamışdır. Scots əvvəllər Şotlandiyanın aşağı bölgələrində istifadə olunan german mənşəli bir dildir. Bu dillərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində hazırda Şotlandiyada əsas ünsiyyət vasitəsi olan şotland ingiliscəsi meydana gəlmişdir. Şotland ingiliscəsinin əsas fərqləndirici cəhəti tələffüzdür. Bu variantda [r] səsi daha aydın tələffüz olunur, saitlərin uzunluğu və artikulyasiyası isə standart variantdan fərqlənə bilər. Şotland ingiliscəsində çoxlu sayda unikal söz və ifadələr mövcuddur ki, bunlar ingilis dilinin digər variantlarının daşıyıcıları üçün anlaşılmaqda çətin ola bilər.

İrlandiyada ingilis dilinin xüsusi bir variantı — hiberno-ingilis dili istifadə olunur. Bu variant irland dilinin güclü təsiri altında formalaşdığı üçün ingilis dilinin digər variantlarından fərqlənir. Bu xüsusiyyətlər daha çox danışmaq nitqində özünü göstərir, yazılı forma isə əsasən standart ingilis dilinə yaxındır, lakin müəyyən leksik fərqlər saxlayır.

Hiberno-ingiliscənin səciyyəvi cəhətlərindən biri irland dilindən alınmış leksikanın istifadəsidir. Bundan əlavə, bu variantda ingilis dilinin digər variantlarında artıq işlənməyən arxaik formalar qorunub saxlanılmışdır.

Amerikan ingiliscəsi dünyada ən geniş yayılmış ingilis dili variantlarından biridir. O, ABŞ ərazisində formalaşmış və orfoqrafik, qrammatik və leksik baxımdan özünəməxsus xüsusiyyətlər qazanmışdır. Amerikan ingiliscəsi tarixi, sosial və iqtisadi amillər nəticəsində ABŞ-da əsas dilə çevrilmişdir. O, ölkə əhalisinin böyük əksəriyyəti üçün ana dili olmaqla yanaşı, KİV-də, təhsildə və gündəlik həyatda geniş istifadə olunur. Amerikan ingiliscəsinin xüsusiyyətlərindən biri britaniya ingiliscəsindən fərqlənən spesifik söz və ifadələrin işlədilməsidir. Məsələn, *subway* əvəzinə *underground*, *truck* əvəzinə *lorry*, *apartment* əvəzinə *flat*. Amerikan ingiliscəsinin fonetik və fonoloji xüsusiyyətləri də mövcuddur. Məsələn, bu variantda [r] səsi britaniya ingiliscəsinə nisbətən daha aydın

tələffüz olunur. Bundan əlavə, amerikan ingiliscəsində “flapping” adlanan hadisə müşahidə olunur; bu zaman iki sait arasında yerləşən [t] səsi alveolyar təkzərbə samiti kimi tələffüz edilir.

Avstraliya ingiliscəsi Avstraliyada istifadə olunan əsas ingilis dili variantlarından biridir. İngilis dili Avstraliya Konstitusiyasında rəsmi statusa malik olmasa da, avstraliya ingiliscəsi ölkədə əsas ünsiyyət dili və əhalinin əksəriyyəti üçün ana dilidir. Avstraliya ingiliscəsi 1788-ci ildə Yeni Cənubi Uels koloniyasının yaradılmasından sonra formalaşmağa başlamışdır. 1820-ci ilə qədər bu variantın britaniya ingiliscəsindən fərqləndiyi aydın şəkildə hiss olunurdu. Müxtəlif regionlardan gəlmiş ilk məskunlaşanların uşaqlarının dillərinin qarışması nəticəsində avstraliya ingiliscəsi qısa müddətdə müstəqil bir variant kimi formalaşmışdır. Avstraliya ingiliscəsində aborijen dillərinin elementləri, xüsusilə yer adlarında, flora və fauna adlarında geniş yer tutur. Məsələn, *koala* və *dingo* sözləri. Bu sözlərin bir çoxu digər dillərə də keçmişdir.

XIX əsrdə baş verən qızıl axtarışları dövründə amerikan ingiliscəsindən olan sözlər, yazılış qaydaları və terminlər avstraliya ingiliscəsinə daxil olmuşdur. Bu təsir filmlər və İkinci Dünya müharibəsi zamanı amerikalı hərbiçilərlə ünsiyyət vasitəsilə daha da güclənmişdir. Avstraliya ingiliscəsində həmçinin unikal idiom və sözlər mövcuddur; məsələn, Avstraliya və Yeni Zelandiyanı ifadə edən *Down Under*, qadın üçün *sheila*, kişi üçün isə *bloke*.

Yeni Zelandiyada ingilis dilinin ayrıca bir variantı — *Yeni Zelandiyalı ingiliscə* istifadə olunur. Bu variant XIX əsrdə britaniyalı kolonistlər tərəfindən gətirilmişdir. Yeni zelandiyalı ingiliscəyə İngiltərənin cənub ingiliscəsi, şotland ingiliscəsi və Yeni Zelandiyanın yerli əhalisinin dili olan maori dili güclü təsir göstərmişdir. Bu təsir xüsusilə leksikada aydın hiss olunur. Yeni zelandiyalı ingiliscənin ən diqqətçəkən xüsusiyyətlərindən biri [ɹ] saitinin mərkəzi sıra sait kimi tələffüz olunmasıdır. Bu xüsusiyyət onu cənubi Afrika ingiliscəsi ilə yaxınlaşdırır. İlk yerli sözlər Ceyms Kuk və Cozef Benksin fəaliyyəti

nəticəsində meydana çıxmışdır. Onlar Yeni Zelandiyanın flora və faunasını ifadə edən maori terminlərini istifadəyə daxil etmişlər.

Kanadada Kanada ingiliscəsi istifadə olunur. Bu variant amerikan ingiliscəsinə oxşar olsa da, özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Kanada ingiliscəsi Böyük Britaniya, ABŞ və digər ölkələrdən olan bir neçə miqrasiya dalğası nəticəsində formalaşmışdır. Kanada ingiliscəsində bəzi britaniya formaları və ifadələri qorunmuş, eyni zamanda amerikan ingiliscəsinin təsiri hiss olunmuşdur. Bundan əlavə, bu variantda *toque* (şapka) və *double-double* (ikiqat qaymaq və şəkərli qəhvə) kimi unikal söz və ifadələr mövcuddur. Kanadanın müxtəlif bölgələrində tarixi və mədəni xüsusiyyətlərlə bağlı regional fərqlər müşahidə olunur. Məsələn, Qərbi Kanadada amerikan ingiliscəsinin, Şərqi Kanadada isə britaniya ingiliscəsinin təsiri daha güclüdür [3, s.89].

İngilis dilinin Hindistanda istifadə olunan variantı *Hinglish* adlanır. Bu dialektə təxminən 350 milyon insan danışır. Hinglish hindi dili, Hindistanın digər dilləri və britaniya ingiliscəsinin qarışması nəticəsində yaranmışdır. Bu variantda hindi və ingilis dillərinin leksikası və qrammatikası birləşərək yeni söz və ifadələrin yaranmasına səbəb olur. Hinglish-də tələffüz standart ingilis dilindən fərqlənir; ingilis sözləri fonetik baxımdan dəyişdirilir və müxtəlif aksentlərlə tələffüz olunur.

Cənubi Afrika ingiliscəsi standart ingilis dilindən tələffüzü, leksikası və qrammatikası ilə fərqlənir. Bu variantda yerli dillərdən alınmış sözlər və unikal ifadələr geniş yayılmışdır. İngilis dilində onun istifadəsi danışanın sosial statusu, təhsil səviyyəsi və mədəniyyətindən asılı olaraq müxtəlif variasiyalar şəklində təzahür edir. Bu variasiyalar müəyyən sosial qruplar üçün səciyyəvi olan söz, ifadə və qrammatik konstruksiyaların seçimi ilə özünü göstərir. Məsələn, Böyük Britaniyada insanın sosial mövqeyini əks etdirən sinfi dialektlər mövcuddur. Yüksək təbəqəyə mənsub şəxslər daha rəsmi və ənənəvi ingilis dilindən istifadə etməyə meyilli olduqları halda, fəhlə sinfinin nümayəndələri daha qeyri-rəsmi və sadələşdirilmiş variantdan istifadə edirlər.

İngilis dilinin sosial variasiyaları tarix, mədəniyyət və cəmiyyətin sosial quruluşu daxil olmaqla bir çox amillərin təsiri altında formalaşır. Onlar danışanların identikliyinə və özünüdərkini formalaşmasında, eləcə də müxtəlif sosial kontekstlərdə effektiv ünsiyyət qurmaq bacarığında mühüm rol oynayır. İngilis dilinin ən tanınmış sosial variasiyalarına aşağıdakı sosiolektor daxildir: *Cockney*; *Afrikan American English*; *Estuary English*. [2, s.1070]

Bu sosiolektorların əsas xarakteroloji xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirməyi zəruri hesab edirik. *Cockney* London danışığı dilinin ən məşhur formalarından biridir və Londonun orta və aşağı təbəqə sakinlərinə verilmiş istehzal ləqəbdən adını almışdır. Bu sosiolekt özünəməxsus tələffüzü, cümlələrin qeyri-standart quruluşu və qafiyəli slenqin istifadəsi ilə seçilir. *Cockney*-nin əsas xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir: sözlərin əvvəlindəki səslərin buraxılması, məsələn, *half* → 'alf; samitlərin birləşməsi, yəni hər bir səs ayrıca tələffüzü əvəzinə bir səs kimi deyilməsi; *ain't* formasının *isn't* və ya *am not* əvəzinə işlədilməsi; [r] səsinin [w] ilə əvəzlənməsi, məsələn, *weally* əvəzinə *really*; [l] səsinin yumşaldılması.

Cockney-nin digər mühüm xüsusiyyəti qafiyəli slenqin istifadəsidir; bu zaman bir söz əvəzinə onunla qafiyələnən söz birləşməsi işlədilir [6]. Bu, *cockney* danışanlarının nitqini olduqca ekspressiv edir.

Afrikan American English dialekt və sosiolekt xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən ingilis dili variantıdır. O, afroamerikalılar tərəfindən həm gündəlik danışıda, həm də ədəbiyyatda istifadə olunur. Bu variantın mənşəyi ilə bağlı alimlər arasında mübahisələr davam edir. İki əsas nəzəriyyə mövcuddur: Afrikan American English XVII əsrdə Qərbi Afrikada niger-kongo dilləri makroailəsinə mənsub xalqlar arasında formalaşmış kreol dilidir; Afrikan American English müasir ABŞ ərazisində ingilis leksikasının Afrika tələffüz və qrammatik xüsusiyyətləri ilə qarışması nəticəsində, kütləvi kölə daşınmasından sonra formalaşmışdır [7, s.295].

Afrikan American English üçün aşağıdakı xüsusiyyətlər səciyyəvidir:

rotasizmin olmaması; dışarası səslərin [v]/[d], [θ] səslərinin isə [f]/[t] kimi tələffüz olunması meyli; saitlərin nazallaşması ehtimalı; söz sonlarında [l] səsinin düşməsi; qırtlaq bağlanmasının (glottal stop) istifadəsi. Afrikan American English qrammatikasında feil bütün zamanlar üçün eyni formada işlədilər, zaman isə əlavə elementlər vasitəsilə dəqiqləşdirilir. Bu variantın leksikasında afroamerikalıların mədəniyyətini və tarixini əks etdirən spesifik sözlər mövcuddur.

Estuary English İngiltərənin Cənub-Şərqi, əsasən Temza çayı boyunca danışılan ingilis dili dialektidir. Fonetik Con Uellsin tərifinə görə, *Estuary English* — bu, “cənubi ingilis aksenti ilə standart ingilis dilidir”. “*Estuary*” adı Temzanın Şimal dənizinə töküldüyü hissənin — *Thames Estuary* adından götürülmüşdür. *Estuary English* üçün səciyyəvi olan xüsusiyyətlər: saitdən sonra gəlmədikdə söz sonunda [r] səsinin tələffüz olunmaması (rotasizmin olmaması); saitlər arasında tələffüzü asanlaşdırmaq üçün *intrusive* və *linking [r]* istifadəsi; sait oppozisiyalarının mövcudluğu, məsələn, *wholly – holy, foot – strut, trap – bath, board – bored*; bəzi sözlərin sonunda [t] səsi əvəzinə qırtlaq bağlanmasının işlədilməsi [5, s.45].

Beləliklə, ingilis dilinin regional və sosial variasiyaları kommunikasiya prosesinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bununla yanaşı, ingilis dilinin müxtəlif variantlarının istifadəsi və onların bir mətn daxilində qarışdırılması bədii əsərlərdə güclü obrazların yaradılması üçün zəngin imkanlar açır. Bu məsələni Kim Nyumanın müəllifi olduğu “Ночной мэр” (1989) romanının materialı əsasında nəzərdən keçirək.

Britaniyalı müəllif öz debüt romanında reminissensiya üsulundan istifadə edərək, keçən əsrin birinci yarısında fəaliyyət göstərmiş amerikalı aktyor Den Duryanı ikinci dərəcəli obrazlardan biri kimi təqdim edir. Onun baş qəhrəman və digər personajlarla ünsiyyət üslubu kifayət qədər sərbəstdir ki, bu da amerikalı slenqinin bol istifadəsi ilə əldə olunur. Personajın obrazını bu şəkildə modifikasiya edən bədii effekt, amerikalı ingiliscəsinə xas slenqin britaniya variantının dil mühitində işlədilməsi vasitəsilə yaradılır və

bu da kontrast effekti formalaşdırır. Kitabın ilk fəsilələrindən bir neçə parçanı təhlil edək:

‘You been taking an undue interest in Mr Daine’s affairs, shamus,’ said Duryea. ‘He will be most displeased.’

‘Shamus, shamus, what’s with this —shamus!’ I snapped back. ‘How would you feel if I kept calling you —torpedo, —mobster, —thug, —gnat-brains, —gunsell or —chiseller!’

‘I wouldn’t like it.’

‘Well, just imagine how I feel.’

Shamus, torpedo, mobster, thug, gunsell və chiseller kimi sözlər amerikalı ingiliscəsinə aid olub kriminal jarqonun nümunələridir. Həmçinin bu personajın sosiolinqviistik statusundakı fərqləri onun qeyri-rəsmi qrammatik formadan istifadəsi də göstərir: *you been* əvəzinə *you have been*.

Eyni əsərdən növbəti parçanı da nəzərdən keçirək:

Duryea reached out and grabbed Foulger’s striped tie. ‘Where wuz ya, worm? Scared of the big bad wolf?’

Bu parçadakı *wuz* və *ya* sözləri müvafiq olaraq *was* və *you* formalarını əvəz edir. Bu, yazılı nitqdə danışq dilinin fonetik xüsusiyyətlərinə maksimum yaxınlaşdırılaraq təqdim edildiyi yazıçı üslubu olan “zəruri dialekt” (ing. *Eye dialect*) üçün parlaq nümunədir.

C. K. Roulinqin müəllifi olduğu “*Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*” (1999) əsərində Xaqrid adlı personaj mövcuddur ki, onun nitqi britaniya ingiliscəsinin cənub-qərb dialekt qrupuna aiddir. Əsərdən bir parçaya baxaq:

“*Yeh’ve no idea,*” said Hagrid quietly. “*Never bin anywhere like it. Thought I was goin’ mad. Kep’ goin’ over horrible stuff in*”

yeh, bin, me, ter formalarının müvafiq olaraq *you, been, my, to* əvəzinə işlədilməsi, eləcə də müəllifin Cənub-Qərbi İngiltərə sakinlərinin danışq tərzini canlandırmaq məqsədilə “zəruri dialekt”dən (ing. *Eye dialect*) istifadə etdiyi digər nümunələr Xaqrid obrazını sosial iyerarxiyanın aşağı təbəqəsinə mənsub, təhsilsiz bir insan kimi təqdim etməyə xidmət edir. Bununla belə, bu xüsusiyyətlər onun müsbət keyfiyyətlərini azaltmır, əksinə, baş qəhrəman və onun dostları üçün xeyirxah

bir bələdçi və müəllim obrazının formalaşdırılmasına vasitə olur. Məhz Xaqrid ilə baş qəhrəman Harri Potter digər yetkin personajlarla müqayisədə daha tez ümumi dil tapır, çünki meşəbəyinin nitqi daha sadədir və uşaq dilinə daha yaxındır.

Beləliklə, müxtəlif dialekt elementlərindən istifadə — istər “zəruri dialekt” formasında, istərsə də əsərin üslubuna xas olmayan slenq vahidlərinin daxil edilməsi şəklinə — yüksək bədii dəyəərə malikdir.

Nəticə

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, ingilis dilinin variasiyaları çoxsaylı komponentlərdən ibarət olan mürəkkəb bir hadisədir. Tədqiqat prosesində ingilis dilinin sosial və regional variasiyaları səciyyələndirilmiş və araşdırılmış, həmçinin bədii obrazın yaradılması məqsədilə bir mətn çərçivəsində onların qarşılıqlı təsiri təhlil edilmişdir. Bu işin nəticələri yazıçılar, tərcüməçilər və ingilis dili və onun müxtəlifliyi ilə maraqlanan hər kəs üçün faydalı ola bilər.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, ingilis dili və onun variantları dünya dilləri sistemində aparıcı və strateji mövqeyə malikdir. Variantlaşma prosesi dilin parçalanmasına deyil, əksinə, onun funksional imkanlarının genişlənməsinə və qlobal kommunikasiya vasitəsi kimi möhkəmlənməsinə xidmət edir. İngilis dilinin müxtəlif mədəni və sosial mühitlərdə uyğunlaşma qabiliyyəti onun beynəlxalq statusunu qoruyub saxlamasına və inkişaf etdirməsinə imkan yaradır. Bu baxımdan ingilis dilinin və onun variantlarının sistemli şəkildə öyrənilməsi müasir dilçilik üçün prioritet istiqamətlərdən biri hesab edilə bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Nwabueze E.E., Okoye M., Okeugo O.C. Comparative Analysis of Segmental and Suprasegmental Features of the Received Pronunciation (RP) and General American (GAM). *Research of Humanities and Social Sciences*, 2018;8:27-36.
2. Zalova M. İngilis dilinin dünya dili kimi əhəmiyyəti və öyrədilmə metodları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10(4):1067-1071.
3. Быховец Н.Н. Лексические особенности английского языка. Канады. науч. изд. Киев: Наукова думка, 1988, 151 с.
4. Брыкова Д.Д. Диалектология и вариативная лингвистика: исследование разнообразия диалектов и вариантов языка в различных регионах, анализ причин вариативности и социолингвистических аспектов. *Научное сообщество XXI века: проблемы и пути их решения* : сб. науч. тр. Анапа : Науч. исслед. центр эконом. и соц. процессов, 2023;100-104.
5. Горобец К.В., Чурюканова Е.О. Фонетические особенности акцентов и диалектов английского языка на примере масс-медиа. *Лучшие научные исследования 2023*: сб. науч. тр. – Пенза: Наука и просвещение, 2023;44-46.
6. Метревели М.Г. Язык и диалекты. Язык и динамическая картина мира : сб. науч. тр. – Минск : Минский гос. лингвист. ун-т, 2022;24-28.
7. Офицеров В.Ю., Алешина Е.Ю. Афроамериканский разговорный английский (AAVE): история возникновения и влияние хип-хоп культуры. Языковые и культурные реалии современного мира : материалы VIII Всерос. науч.-практ. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых. – Пенза : Изд-во Пензен. гос. ун-та, 2023;293-298.

Fariza Eldar SHAHBAZOVA

PhD in Philology, Associate Professor, Azerbaijan State University of Economics

THE PLACE OF THE ENGLISH LANGUAGE AND ITS VARIETIES IN THE SYSTEM OF WORLD LANGUAGES

Summary

The article is devoted to a scientific analysis of the position of the English language and its national and regional varieties within the system of world languages. In the context of globalization, English functions as the primary means of international communication and plays a leading role in such fields as science, education, diplomacy, economics and culture. Under the influence of historical, political and social factors, English has developed not only as a national language but also as a diversified global language. The study examines the geographical spread of English, its functional potential and its status in the world language system. Particular attention is paid to the main varieties of English, including British, American, Canadian, Australian and other forms, as well as their influence on the overall development and global function of the language. It is revealed that despite phonetic and lexical differences, these varieties ensure effective mutual intelligibility within a unified communicative system.

Key words: English language, language varieties, world language system, globalization, international communication.

Фариза Эльдар ШАХБАЗОВА

Доктор философии по филологии, доцент

Азербайджанский государственный экономический университет

МЕСТО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ЕГО ВАРИАНТОВ В СИСТЕМЕ МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ

Резюме

Статья посвящена научному анализу места английского языка и его национальных и региональных вариантов в системе мировых языков. В условиях глобализации английский язык выступает в качестве основного средства международного общения и играет ведущую роль в таких сферах, как наука, образование, дипломатия, экономика и культура. Под влиянием исторических, политических и социальных факторов английский язык сформировался не только как национальный, но и как многообразный глобальный язык. В исследовании рассматриваются ареал распространения английского языка, его функциональные возможности и статус в системе мировых языков. Особое внимание уделяется основным вариантам английского языка — британскому, американскому, канадскому, австралийскому и другим, а также их влиянию на общее развитие языка и его глобальную функцию. Установлено, что, несмотря на фонетические и лексические различия, данные варианты обеспечивают эффективное взаимопонимание в рамках единой языковой системы.

Ключевые слова: английский язык, языковые варианты, система мировых языков, глобализация, международное общение.

Daxil olub: 15.04.2026